

ЕКОНОМІКА ТА МЕНЕДЖМЕНТ

УДК 519.685

А. А. Шиян, канд. фіз.-мат. наук, доц.

КЛАСИФІКАЦІЯ ЕКОНОМІЧНИХ ІНСТИТУТІВ: ТЕОРІЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ ДО ЕКОНОМІЧНИХ НАСЛІДКІВ ІНСТИТУТІВ ПРЕЦЕДЕНТНОГО ТА КОНТИНЕНТАЛЬНОГО ПРАВА

Розроблено класифікацію інститутів за способом їх інформаційно-знаннєвого кодування індивіда. Показано, що існує всього три типи інститутів, які відрізняються між собою за адаптаційними властивостями. Показано, що прецедентне право має вищий потенціал адаптаційних властивостей та є «вигіднішим» для розвитку економіки (особливо на етапі її трансформації), ніж континентальне право.

Вступ

Побудова в Україні інститутів розвиненої економіки є найголовнішою задачею сьогодення. За час становлення незалежності в Україні сформована значна кількість економічних інститутів, які є неефективними в цілому для економіки. Це інститут корупції, дозвільної системи, рейдерства тощо. Натомість потрібні економічні інститути чомусь не побудовані.

Таким чином, дослідження умов формування та існування економічних інститутів та механізмів їх функціонування залишається актуальною задачею як в науковому, так і в практичному значенні.

Огляд літератури та постановка задачі

Соціально-економічні інститути (далі будемо говорити просто «інститути») визначаються як «правила гри» в суспільстві, як обмежувальні рамки, що організують взаємодію між людьми [1]. Оскільки правила взаємин між суб'єктами економічної діяльності визначають характеристики економічного розвитку [2], то інститути визначають і рівень розвитку економіки в цілому.

В останні роки зріс рівень розуміння ролі інститутів у процесах трансформації суспільства. Так, в [3] доведено, що саме економічні фактори кардинальним чином впливають на такі важливі суспільні інститути, як демократія та диктатура. Зокрема, у цій роботі виведено умови, з виконанням яких суспільство переходить від диктатури до демократії.

В [4] звернено увагу на важливість ролі формування інститутів для України на шляху до побудови розвиненої економіки.

В [5] розроблено технології побудови ефективних економічних інститутів в умовах України та доведено, що ці технології є необхідним елементом для такого трансформаційного процесу.

Однак питання про природу інститутів все ще залишаються відкритими: наприклад, в [3] наведено 4 різні підходи до сутності поняття «інститут».

Метою статті є побудова класифікації економічних інститутів, яка відображає їх головні функціональні особливості та описання застосування отриманих результатів для прогнозування економічних наслідків економічних інститутів (на прикладі прецедентного чи континентального права).

Класифікація економічних інститутів

В [6] класифікація типів культур М. К. Петрова [7] була розповсюджена на системоутворюючі інститути суспільства, що дозволило отримати типологію інформаційно-знаннєвого способу кодування індивіда. Під час проведення розгляду важливою обставиною виступало те, що окрема лю-

дина може вмістити лише один спосіб інформаційно-знаннєвого кодування [6].

Разом з тим, є значна кількість суб'єктів економічного процесу, де таке припущення або не є вірним, або ж діє з досить великими обмеженнями.

Перш за все це стосується економічних інститутів, які визначаються через задання сукупності програм діяльності індивідів, норм і моделей поведінки та взаємодії людей у спільній їх діяльності [1, 3] — у повній відповідності до визначення [6, 7] (відзначимо, що таке визначення є інваріантним щодо наповнення змістом). Ці програми та норми діяльності індивідів якраз і носять назву «знання», коли мова йде про сучасну розвинену економіку [8].

Відповідно до [6], економічний інститут (всю систему знань, яка його й визначає) можна подати як певний текст, розбитий на фрагменти і зв'язаний у єдине ціле системою перехресних посилань. Величина цих фрагментів, на відміну від [6], визначається місцем даного інституту в ієрархічній сукупності інститутів суспільства та зв'язками цього інституту із іншими інститутами суспільства. Вона залежить також від «важливості» даного інституту для заданої групи індивідів внаслідок тих переваг, які надає їм участь у ній.

Фрагменти знань для цього інституту розбиті на «інтер'єри» — свого роду узагальнені, вичленовані із оточення «робочі місця» для смертних індивідів, які визначені даним фрагментом знання.

Розглянутий інститут буде мати властивість стабільності та стійкості тільки у тому випадку, коли до нього будуть входити структури, задачею яких є забезпечення, відповідно:

1) наступність передачі знання (поданого у вигляді тексту) між поколіннями;

2) дроблення знання (в тому числі й *нового* знання — про це далі), характерного для зданого інституту, на фрагменти, що відповідають інформаційній місткості окремого індивіда (точніше — тій її частині, якій індивід буде виділяти *саме цьому* інституту).

Тепер можна визначити термін *інституціональне кодування*, під яким, аналогічно до [6], будемо розуміти наявну в *інституті* сукупність знань, механізмів для операцій із ними та структурами для їхньої передачі наступному поколінню.

Як показано в [6, 7], існує всього 3 типи інституціонального кодування індивіда — і, відповідно, 3 типи інститутів.

1. Особистісно-іменний тип інституціонального кодування індивіда: кожна професійна діяльність є унікальною та невід'ємною від даного індивіда, знання зберігаються конкретною людиною («старійшиною»). Цей тип економічних інститутів характерний для умов, коли один індивід кодується ним в одну унікальну професійну діяльність. Прикладом може слугувати так звана «команда для управління проектами» [9], де чітко розписані вимоги до функціональних ролей її членів.

2. Професійно-іменний (традиційний) тип інституціонального кодування індивіда: певна сукупність індивідів кодується в одну унікальну професійну діяльність, яка стає їх невід'ємною характеристикою (тобто, професію вони змінити не можуть), а знання зберігаються певною окремою групою людей («жерців») як конкретними носіями, так і у вигляді текстів. Цей тип кодування «жорстко» програмує всі види життєвих проявів та діяльності індивіда в рамках даного інституту: все інше, що не є притаманним знанню, інститутом відкидається, а носії «нетипового знання» (професійної діяльності чи економічної поведінки) вилучаються за межі такого інституту. Прикладами можуть слугувати професійні асоціації, які так характерні для розвиненої економіки (лікарів, юристів тощо). Однак це не обов'язково потрібні суспільству інститути — мафія є також прикладом саме такого типу інституціонального кодування індивіда.

3. Універсально-понятійний (європейський) тип інституціонального кодування індивіда: індивід вільно змінює професійну діяльність (тобто, може по черговою кодуватися в різні види професійної діяльності), знання зберігаються у вигляді, доступному для всіх індивідів.

Ранжування типів економічних інститутів за їх адаптаційними можливостями

На відміну від типології макроекономічних соціально-економічних систем [6], на рівні окремих інститутів можуть *одночасно* існувати *різні типи* економічних інститутів. В зв'язку із цим велике значення будуть мати їх адаптаційні можливості: макроекономічна ситуація змінюється сьогодні досить швидко, і інститут, щоб вижити, повинен також мати можливість вчасно змінитися (зберігаючи, однак, свою певну цілісність та незмінність).

В [7] на прикладах інституту культури суспільства показано, що найменші адаптаційні можливо-

сті до зміни довкілля є у особистісно-іменного типу кодування індивіда, — в [6] цей висновок розповсюджений на довільні соціально-економічні системи. В якості прикладу наведемо інститут *вищого менеджменту фірм та корпорацій*: оскільки система кодування нового індивіда зосереджена «у головах» «поважних» (=давно функціонуючих, поважних і за віком!) менеджерів, то *перерозподіл* функціональних обов'язків на цьому рівні здійснюється практично завжди із запізненням. Цікаво, що ритуал «посвяти у вище керівництво» часто майже копіює ритуал *ініціалізації* первісних племен (це характерно вже навіть на рівні студентських товариств у престижних університетах (наприклад, «лагі плюща» у США), — що сьогодні досить детально відображено у Голлівудських фільмах).

Професійно-іменний тип інституціонального кодування індивіда має кращі адаптаційні можливості внаслідок як того, що *частина* знань є зафіксованою у вигляді тексту, так і внаслідок того, що індивід не змінює своєї професійної (за функціональними обов'язками) належності, що дозволяє вільно *переставляти* індивідів між однаковими робочими місцями. Такі економічні інститути характерні передовсім для економіки *індустріального* типу: за цих умов індивід практично протягом життя ні разу не перекваліфіковувався (не перекодовувався!) в іншу професійну діяльність. Він змінював місце роботи, підвищував свою кваліфікацію, але залишався постійно в рамках все тієї ж матриці економічного інституту (і в рамках все тієї ж *закріпленої* матриці розподілу коштів та ресурсів: ситуація, добре відома за радянської епохи). Нове знання в рамках цього типу кодування індивіда вводить *дуже повільно*, і притому *малими* фрагментами: мова йде швидше про рацпропозиції, але не про винаходи.

Цікаво, що для особистісно-іменного та професійно-іменного типів кодування індивіда *в рамках інституту* фактично *відсутні* економічні взаємини: матриця розподілу задається «раз і назавжди», і для її зміни потрібні «кардинальні» зміни екзогенного характеру (і знову після зміни — «костеніння» на довгий час).

Універсально-понятійний тип інституціонального кодування індивіда має найвищий адаптаційний потенціал. Тут в рамках інституту для індивіда *відсутні* обмеження: він здатний виконувати всі ті обов'язки, які в нього виходять. Він може вільно («з нульовими трансакційними витратами») переходити від професії до професії, від одної економічної галузі до іншої тощо. Тільки для цього типу кодування індивіда можливий перехід на *економічні відносини* вже в рамках одного й того ж самого інституту.

Адаптаційні можливості інститутів, які відносяться до універсально-понятійного типу інституціонального кодування індивіда, здатні вкрай швидко адаптувати практично довільний обсяг *нового знання*. В рамках такого економічного інституту існують структури, які здійснюють «заново» розбивання характерного для цього інституту знання на окремі фрагменти.

Коли йде мова про перехід до «економіки знань» [8], то описують економіку, яка має, по суті саме інститути із універсально-понятійним типом кодування індивіда. Слід відмітити, що інститути країн з розвинутою економікою демонструють велику кількість прикладів функціонування саме таких інститутів. Наприклад, тільки в рамках цих інститутів можлива ситуація, коли найвище керівництво або звільняють, або воно саме покидає свої посади, перебуваючи ще в працездатному віці: приклади Стівена Джобса (звільнений в кінці 1990-х із «Епл-Макінтош» та Білла Гейтса (сам звільнився з «Майкрософт») вже перестають дивувати та бути винятковими, так само як і зміна стилю життя провідними менеджерами європейських фірм в 40-літньому віці.

Порівняння економічних наслідків функціонування інститутів прецедентного та континентального права

Як приклад застосування отриманих вище результатів із класифікації економічних інститутів, розглянемо економічні наслідки, які виникають внаслідок застосування в економіці інституту прецедентного чи інституту континентального права.

Інститут прецедентного права (common law system) характерний для США, Великобританії та Австралії, тобто для країн, які знаходилися певний час під Британською короною. Не будемо описувати весь механізм функціонування прецедентного права — його вплив на економіку описано, наприклад, в [10]. Учасниками інституту є практично всі громадяни даної країни.

Ми відзначимо лише ті сторони функціонування цього інституту, які зумовлені описаними вище *типними* його особливостями.

Прецедентне право може бути віднесене до універсально-понятійного типу інституціонального

кодування індивіда. Незважаючи на певне «закріплення» ролей в рамках самого інституту (суддя, адвокат тощо), індивід *вільно* вибирає кожну із цих ролей. Більше того: він може змінювати свою «професію»: наприклад, адвокат може бути обраний на посаду судді.

Але найголовнішою прикметою є та, що в інституті прецедентного права прямо існує характерний *тільки* для універсально-понятійного коду [6, 7] механізм для *трансмутації* (зміни знання) цього інституту. Цей механізм настільки важливий, що використовується навіть для його назви.

Механізм установа прецеденту весь час *змінює* притаманні для суспільства юридичні знання. В якості «наукових співробітників», які «придумують» нові прецеденти, може виступати *кожен* із учасників інституту: і окрема людина, і адвокат, і суддя. Прецедент встановлюється лише один раз — але ним після цього може користуватися кожен економічний гравець на відповідній території. Це недаремно дуже нагадує функціонування інституту науки [6, 7]: власне, механізм прецеденту і відіграє саме цю роль для інституту права. В рамках прецедентного права кожен гравець виступає *на рівних*: непоодинокі випадки, коли одна сторона представлена індивідом, а інша — державою.

Головним економічним наслідком застосування прецедентного права є те, що в економічних гравців виникає *можливість вибору* механізму юридичного узгодження своїх інтересів. В результаті вони можуть вибрати *вигідніший* для себе спосіб захисту своїх економічних інтересів. При цьому ті прецеденти, які «віджили своє» не вилучаються: вони відповідають цілком певним обставинам, і коли ці обставини зникають, то і їх застосування стає *невигідним*.

Надзвичайна важливість саме цього інституту для економіки переконливо продемонстрована Р. Коузом [2]: саме досліджуючи існуючий у Великобританії інститут прецедентного права він відкрив спосіб для «оцінювання» екстерналій (зовнішніх впливів) і показав, що роль правового механізму для узгодження сторін є принципово важливою. Прецедентне право вимагає перш за все *доступності* для економічних гравців — саме тому трансакційні витрати на його застосування є досить малими (включаючи передовсім і витрати часу).

Континентальне право (Continental law system, Roman law system) [10] може бути віднесене до професійно-іменного типу інституціонального кодування індивіда. Правові відносини регулюються Кодексами та Законами — але жодна із сторін континентального права не здатна *внести зміни* до цих «правил гри». Вони є *заданими зовні* (екзогенними) для цього інституту: змінити їх можуть тільки Верховна Рада, Кабінет Міністрів та Президент (в Україні).

Трансакційні витрати для континентального права є вельми великими, а в умовах *перехідних* процесів в економіці це є вельми потужним *гальмом*, — передовсім за витратами часу.

Трансформації континентального права дуже повільні, вони є швидше «рацпропозиціями», які змінюють Кодекси та Закони *незначною* мірою. Особливо це помітно за умови *тотальної* зміни всіх інститутів в країні: для України типовою є ситуація, коли кількість змін до закону *перевищує* кількість статей в ньому!

Детальне порівняння прецедентного та континентального права в рамках теоретико-ігрового моделювання буде проведено в окремій роботі.

Висновки та перспективи

В статті розроблено класифікацію інститутів за способом їх інформаційно-знаннєвого кодування індивіда. Показано, що існує всього три типи інститутів, які відрізняються між собою за адаптаційними властивостями. Показано, що прецедентне право має вищий потенціал адаптаційних властивостей та є більш «вигідним» для розвитку економіки (особливо на етапі її трансформації), аніж континентальне право.

Автор дякує Л. О. Нікіфоровій, Т. О. Журко, О. В. Морозу, С. М. Зленку, В. О. Корнієнку та С. Г. Денисюк за корисні дискусії та підтримку в роботі.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт. — М.: Фонд экономической книги «НАЧАЛА», 1997. — 180 с. — ISBN 5-88581-006-0.
2. Mas-Collel A. Microeconomic Theory / A. Mas-Collel, M. D. Whinston, J. R. Green. — Oxford: Oxford University Press, 1995. — 977 p. — ISBN — 0-19-510268-1.
3. Acemoglu D. Economic Origins of Dictatorship and Democracy / D. Acemoglu, J. A. Robinson. — Cambridge: Cambridge University Press, 2006. — 416 p. — ISBN 978-0-521-85526-6.

4. Геєць В. М. Інституційні перетворення і суспільний розвиток / В. М. Геєць // Економіка і прогнозування. — 2005. — № 2. — С. 9—36.
5. Шиян А. А. Моделювання критично важливих умов для побудови в Україні розвинутої економіки / А. А. Шиян // Вісник Вінницького політехнічного інституту. — 2009. — № 4. — С. 27—32.
6. Шиян А. А. Теоретико-ігровий аналіз раціональної поведінки людини та прийняття рішень в управлінні соціально-економічними системами : монографія / А. А. Шиян. — Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2009. — 404 с. ISBN 978-966-641-306-5.
7. Петров М. К. Язык, знак, культура / Петров М. К. — М. : Наука, 1991. — 328 с. — ISBN 5-02-016733-9.
8. Constructing knowledge societies : new challenges for tertiary education. — The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, 2002. — 204 p. ISBN 0-8213-5143-5.
9. Новиков Д. А. Управление проектами: организационные механизмы / Д. А. Новиков. — М. : ПМСОФТ, 2007. — 140 с. — ISBN 978-5-903-183-01-2.
10. Arrunada B. Market Institutions and Judicial Rulemaking / Handbook of New Institutional Economics / B. Arrunada, V. Andonova; Eds. C. Menard and M. M. Shirley. — Dordrecht, The Netherlands: Springer. — P. 229—250. ISBN 1-4020-2687-0.

Рекомендована кафедрою менеджменту та моделювання в економіці

Надійшла до редакції 9.12.09
Рекомендована до друку 17.12.09

Шиян Анатолій Антонович — доцент кафедри менеджменту та моделювання в економіці.
Вінницький національний технічний університет